

Határokon átnyúló munkaerő-piaci és jövedelemszerző mozgások a „végeken”

Koltai Júlia – Sik Endre

1. Bevezető

Kutatásunk¹ két olyan határszakaszt (a magyar–szlovák és magyar–ukrán) választott összehasonlító elemzése tárgyául, amelyek bár földrajzilag közel helyezkednek el egymáshoz, de ahol mégis a közelmúltban sok szempontból eltérő változások történtek:

- Míg a magyar–szlovák határ az Európai Unió szempontjából külső határból belső határrá változott, addig a másik nem.
- A két határszakasz mentén található régiók a regionális kooperáció eltérő megoldásaival kísérleteznek (vö. Kárpátok Eurorégió, illetve *European Neighborhood Policy Initiative (ENPI)*).
- A határátlépés szabályozása többször is lényeges változásokon ment keresztül („a vasfüggönytől a schengeni acélgyűrűig”).
- A történelem és politika által generált etnikai alapú feszültségek, valamint a határ átjárhatóságának tulajdonítható korlátok és lehetőségek komplex egymásra hatása mind a munkaerőpiacon, mind a javak és szolgáltatások piacán többszöri és nagyléptékű változásokat eredményezett.

Tanulmányunkban a következő kérdésekre keressük a választ: Mennyire elterjedt a külföldi jövedelemszerzés és annak két eleme – a külföldi munkavállalás és vállalkozás² – a magyar–szlovák–ukrán „hármashatáron”? Milyen tényezők hatnak ebben a régióban a külföldi jövedelemszerzés esélyére?

¹ A tanulmány részben az: „Európai Léptékkal a Tudásért, ELTE” c. TÁMOP–4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003 sz. fejlesztési program, részben pedig a EUBORDERREGIONS elnevezésű FP7-es kutatás (<http://www.euborderregions.eu/>) első eredményeit foglalja össze.

² *Külföldi munkavállalás* (egyéni vagy háztartási szinten) – a kérdezett/bárki a háztartásból az elmúlt 5 évben vagy jelenleg vállal(t)-e munkát külföldön főállásban; mellékállásban; vállalkozóként. *Külföldi vállalkozás* (egyéni és háztartás szinten is) – a kérdezett/bárki a háztartásból foglalkozásszerűen átjár-e egy külföldi országba (például fuvarozik, kereskedik, árut szerez be). *Külföldi jövedelemszerző tevékenység* (egyéni és háztartás szinten is) az előző két tevékenység közül bármelyik előfordult az elmúlt 5 évben vagy jelenleg vállal.

Ezen belül pedig mennyire eltérő a külföldi munkavállalás és vállalkozás esélyére ható tényezők struktúrája, s vannak-e eltérések a határtérség három régiójában élők között?

2. Az elemzés kontextusa

Az általunk vizsgált határ menti régió munkaerőmozgásának és jövedelem-szerző stratégiáinak kontextusát a következő tényezők határozzák meg:

- A hármashatár három térsége az általa érintett mindhárom ország esetében a relatíve fejletlen és az utóbbi időben további lemaradást elszenvedő kistérségekhez tartozik. Az egyik megközelítés szerint ez a határ menti régió „kettős perifériának” tekinthető, amennyiben ezt a részt az országos átlagnál kedvezőtlenebb regionális és megyei mutatók jellemzik (Baranyi–Balcsók 2004). Így például Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 2009-ben a megyék sorrendjében az utolsó előtti helyen állt az egy főre jutó GDP alapján, s az általunk vizsgált kistérségek mindegyike a megyei átlagtól is elmarad.

- Míg a munkanélküliség mértéke Szlovákia esetében a Kassai kerületben 2010-ben a szlovák átlag (kb. 13%) feletti (Kopasz 2012), addig a határhoz közeli Töketeremesi járásban még ennél is sokkal magasabb volt (24%). A vizsgált határszakasz magyar oldalán is részben hasonló a helyzet: a Borsod-Abaúj-Zemplén megye egészére vonatkozó munkanélküliségi rátához képest Abaúj-hegyköz és Bodrogköz a keleti magyar–szlovák határtérség legnagyobb munkanélküliséggel küszködő kistérségeinek számítanak. Az ukrán térség a másik kettőnél is rosszabb megélhetési lehetőségeket biztosít a formális gazdaságban, részben azért, mert a határ nehéz átjárhatósága miatt (Szalkai 2012) az ingázó munkavállalás működésképtelen, részben mert a magyar–ukrán határszakasz mindkét oldalán viszonylag nagy az informális vállalkozásból szerezhető jövedelem (Horváth–Kovács 1999).

- A jövedelemviszonyok esetében azt látjuk, hogy a keleti határ menti régiókban a bérek Magyarországon és Szlovákiában is elmaradnak az országos értéktől, a bérek színvonala azonban magasabb a szlovák oldalon. Az alkalmazásban állók átlagos nettó keresete 2009-ben Magyarországon az ukrájnainak közel háromszorosa, a kárpátaljaiak pedig közel négyszerese volt (Kopasz 2012; Juhász–Csatári–Makara 2010).

3. A külföldi jövedelemszerzés (munkavállalás és/vagy vállalkozás) elterjedtsége és irányai

A térségben a munkavállalói korban lévők 11%-ának van „határon túlnyúló” tevékenységből származó jövedelme, s ebből 6% dolgozott az elmúlt öt évben vagy dolgozik jelenleg is külföldön, s ugyanennyien vállalkoztak(nak) és üzleteltek(nek). Mint ahogy azt az 1. táblázat mutatja, a Magyarországon élők körében mind a külföldi munka, mind a határon túlnyúló vállalkozás kevésbé elterjedt, mint a „szomszédságban”. A Szlovákiában és Ukrajnában élők körében körülbelül minden tizedik megkérdezett dolgozott/dolgozik vagy vállalkozott/vállalkozik külföldön, s majdnem minden ötödik megkérdezettnek (legkevésbé az ukránoknak) van határon túlnyúló jövedelemszerző tevékenysége.

1. táblázat. A külföldi jövedelemszerző tevékenység, s ezen belül a munkavállalás és a vállalkozás elterjedtsége határszakasz, ország és származás szerint (%)

	Magyar–szlovák határszakasz			Magyar–ukrán határszakasz			Együtt
	Magyar-országi magyarok	Szlovákiai magyarok	Szlovákok	Magyar-országi magyarok	Ukrajnai magyarok	Ukránok	
Esetszám	300	200	100	302	200	100	1202
Külföldi jövedelemszerző tevékenység	6	18	19	5	17	14	11
Ebből:							
Munkavállalás	4	12	10	1	11	8	6
Vállalkozás	3	8	10	4	9	7	6

A külföldi munkavállalás irányainak elemzése során (2. táblázat felső blokk) látható, hogy a szlovákiai szlovákok és magyarok – tehát a többség és a kisebbség egyaránt – legnagyobb arányban a térségből kifelé mozognak. Ezzel szemben az ukrán határ menti térségből a Magyarország felé irányuló munkavállalás aránya magasabb, mint a térségből kifelé irányuló mozgásé. Ukrajna esetében a többség és a kisebbség munkavállalásának iránya is eltérő: míg az itt élő magyarok elsősorban Magyarország felé, addig az ukránok – ha kis mértékben is, de inkább – a térségből kifelé mozognak.

2. táblázat. A külföldi munkavállalás és vállalkozás iránya határszakasz, ország és származás szerint (%)

A külföldi jövedelemszerzés iránya	Magyar–szlovák határszakasz			Magyar–ukrán határszakasz		
	Magyar-országi magyarok	Szlovákiai magyarok	Szlovákok	Magyar-országi magyarok	Ukrajnai magyarok	Ukránok
Külföldi munkavállalás						
Magyarország felé	–	2	0	–	11	3
A „Nagyvilágba”	3	8	9	1	4	1
Külföldi vállalkozás						
Magyarország felé	–	7	8	–	9	5
Szlovákia felé	2	–	–	0	1	2
Ukrajna felé	1	2	6	4	–	–
A „Nagyvilágba”	1	2	4	1	2	2

Ha a határon túlnyúló vállalkozások irányait vizsgáljuk (2. táblázat alsó blokkja), akkor azt látjuk, hogy minden lehetséges irányban van mozgás a régióon belül, s ezek aránya jobbra nagyobb, mint a régióból kifelé irányulóké.

A magyarországi lakosok közül az ukrán határ közelében élők között kis mértékben magasabb az Ukrajnában üzletelők aránya. Szlovákiából a kisvállalkozó magyarok és szlovákok elsősorban Magyarország felé orientálódnak, de a szlovákiai szlovákok alig kisebb arányban aktívak Ukrajnában, illetve a térségen kívüli országokban. Ukrajna felől nézve az üzletelés fő csapása Magyarország, s ebben a magyarok aktivitása az ukránokénak közel kétszerese.

4. A külföldi jövedelemszerzés, a munkavállalás és a vállalkozás esélyének modelljei

Láttuk, hogy a két határszakasz két oldalán élők körében (a szlovákiai és ukrán régióban továbbá a többségi és a kisebbségi helyzettől függően is) eltér a külföldi jövedelemszerzés mértéke és iránya. Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogy milyen tényezők hatnak a külföldi jövedelemszerzés esélyére? Ezen belül mennyire eltérő a külföldi munkavállalás és vállalkozás esélyére ható tényezők struktúrája? Vannak-e eltérések az eddigiekben a térség három országrészében élők között? Mennyiben térnek el az eredmények az eddigi-ektől, ha nem a minta egyéneit, hanem a háztartásokat tekintjük elemzésünk alapegységének?

A modellek megalkotásánál abból indultunk ki, hogy a jövedelemszerzés stratégiáját az egyén (vagy a háztartás) és a térség (és ezen belül a határ) kontextusa együtt határozza meg.

Az egyéni, illetve háztartási változók esetében feltételeztük, hogy a szocio-demográfiai, munkaerő-piaci, vagyoni adottságok mellett az értékrend (migrációs hajlandóság, nemzettudat, regionális identitás) és a korábbi mobilitási-migrációs tapasztalat is befolyásolhatja a külföldi jövedelemszerzésről való döntést. Ezért nem csupán „objektív”, hanem „szubjektív” és mobilitási/migrációs változókat is szerepeltetünk a modellekben. A térség történelmi határmozgásainak ismeretében az értékrend változói közül különösen fontos az etnikai komponens, amellyel kapcsolatban azt feltételeztük, hogy a szlovákiai és ukrain régióban a többség és a kvázi-diaszpórikus (Sik 2012a) helyzetben lévő magyar kisebbség viselkedése eltérő lesz.

A kontextuális változók esetében az elérhetőség több dimenzióját különböztettük meg (lásd a *Mellékletben Elérhetőségi és mobilitási változók* alcím alatt), feltételezve, hogy a határtól, a nagyvárosoktól való közúti és tömegközlekedési távolság együtt, de nem feltétlenül azonos módon hat az egyének és a háztartások munkaerő-piaci és vállalkozási stratégiájára.

Az előző gondolatmenetnek megfelelően a változók első csoportjába azokat a szocio-demográfiai tényezőket tettük, amelyekről a szakirodalom alapján feltételezhető, hogy hatnak a külföldi jövedelemszerzés bekövetkezésének esélyére. Feltételeztük, hogy a férfiak és a fiatalabbak nagyobb eséllyel képesek és képesek a külföldi munkavállalás kockázatait vállalni. Az iskolai végzettség és idegennyelv-tudás esetében is úgy véltük, hogy befolyásolják a külföldi jövedelemszerzést, de mivel sem a munkavállalók, sem a munkahelyek összetételét nem ismerjük, ezért nem állítunk fel hipotézist ezek hatás módját illetően.

A változók második csoportja olyan változókat tartalmaz, amelyek vagy az egyén, vagy a háztartás „szubjektív” változóinak tekinthetők. Ilyenek a nemzettudat, az elégedettségérzet, a határ pozitív vagy negatív percepciója és a szegénységérzet³. Korábbi empirikus tapasztalatok híján e változók és a külföldi jövedelemszerzés közötti összefüggés erejéről vagy irányáról nem állítunk fel hipotéziseket, célunk csupán vizsgálni a lehetséges összefüggés tényét, illetve annak hiányát.

A harmadik változócsoporthoz a mobilitási/migrációs változók találhatók. Ide tartozik a migrációs burok⁴, illetve a külföldi mobilitás tapasztalata is,

³ A fogalmakról és méréseikről részletesebben lásd a *Mellékletet*.

⁴ A *migrációs burok* olyan kapcsolati tőke elemeket foglal magában (külföldi rokonokkal és barátokkal való gyakori találkozás, illetve a velük való rendszeres levelezés), amelyekről feltételezhető, hogy a külföldi munkavállaláshoz szükséges információk szervezését, költségsökkentő

melyekről azt feltételezzük, hogy növelik a külföldi jövedelemszerzés esélyét. Ugyanezt tételeztük fel a nem munkaerő-piaci mobilitás (külföldön történő vásárlás, illetve a családtagok külföldi jövedelemszerzése vagy vásárlási gyakorlata) esetében is, amennyiben úgy véltük, hogy az egyén és a háztartás külföldi jövedelemszerzése ezekbe a jelenségekbe beágyazottan megy végbe.

Végül a térség nagyvárosaitól (közúton vagy tömegközlekedéssel (autóbuszon)), illetve a határtól való távolság mérésekor az elérhetőség általános, illetve határspecifikus közelítő változóival kapcsolatban is mindössze azt feltételeztük, hogy hatnak a külföldi munkavállalás és jövedelemszerzés esélyére, de egyik esetben sem állítottunk fel hipotézist a kapcsolat irányát illetően, hiszen az elérhetőség növelheti és csökkentheti is a külföldre irányuló stratégia kialakulásának esélyét.

A 3. táblázat a fent bemutatott változók hatását mutatja a külföldi jövedelemszerzés, s ezen belül a munkavállalás és a vállalkozás esélyére.

A szocio-demográfiai jellemzők úgy hatnak a külföldi jövedelemszerzésre, ahogy azt a szakirodalom alapján feltételeztük (3. táblázat 2. oszlop): erősen növeli a külföldi jövedelemszerzés esélyét, ha a munkavállaló férfi, fiatal és iskolai végzettsége az alapfokúnál magasabb (különösen, ha szakképzett, illetve ha felsőfokú végzettséggel rendelkezik).

Míg az ország, ahol a munkavállaló él, az etnikum, a gondolkodásmód elemei és a határhoz való fizikai közelség nem hatnak a külföldi jövedelemszerzés esélyére, addig a területi mozgásokat jelölő változók közül három is van, amely a külföldi jövedelemszerzéssel szoros összefüggést mutat. Anélkül, hogy az oksági összefüggést vizsgálnánk, megállapíthatjuk, hogy:

- a családtagok külföldi jövedelemszerzése (vagy a család tagjai által közösen végzett munka vagy az erős rokoni kötelékek mentén történő kapcsolati tőke ereje miatt),
- kisebb mértékben az egyén korábbi külföldi mobilitási tapasztalata (mint az emberi tőke speciális formája),
- és a külföldi fogyasztáshoz kötődő (mint a külföldön szerzett jövedelem értékét növelő kiegészítő tevékenység) mobilitás erősen összekapcsolódik az egyén külföldi jövedelemszerzésével.

megoldások felderítését, erkölcsi-pszichikai támogatását, a kulturális sokk elkerülését szolgálják (Sik 2012b).

3. táblázat. A külföldi jövedelemszerzés (munkavállalás+vállalkozás), a munkavállalás és a vállalkozás esélyének mechanizmusa a magyar–szlovák–ukrán hármashatár térségében élők körében – logisztikus regressziós modellek, (Exp(B))

Magyarázó változók	Jövedelemszerzés	Munkavállalás	Vállalkozás
Nő (férfi)	0,438*	0,516*	0,556
Életkor	0,982*	0,965*	1,002
Iskolázottság (alapfok)			
Szakma	2,625*	6,020*	1,224
Középfok	1,894	4,479	0,864
Felsőfok	3,282*	6,672*	1,398
Szegény (nem szegény)	0,917	1,217	0,719
Ország (Magyarország)			
Szlovákia	0,968	2,056	0,340
Ukrajna	1,044	1,497	0,650
Szlovák nemzetiségű (nem szlovák nemzetiségű)	2,475	3,748*	0,811
Ukrán nemzetiségű (nem ukrán nemzetiségű)	1,642	1,710	0,733
Mennyire fontos a magyar állampolgárság	1,100	1,503	0,920
Kulturális kötődés	1,166	1,356	0,788
Elégedettség	0,769	0,630*	1,272
Előny/hátrány-e a határmentiség? (vegyes érzelműek)			
Csak hátrány	1,135	0,273	3,079*
Csak előny	1,005	0,812	1,219
Hány rokona/barátja él a határ túloldalán?	1,004	1,002	1,008
Milyen messzire jutott el otthonából utazásai során?	1,603*	1,693	1,483
Szokott-e külföldön vásárolni, ügyeket intézni?	2,982*	0,847	9,712*
Dolgoznak vagy vállalkoznak családtagjai külföldön	10,215*	4,736*	12,116*
Családjának tagjai szoktak-e külföldön vásárolni, ügyeket intézni?	0,666	0,724	0,621
Határtól való távolság	1,019	1,029	1,014
Megmagyarázott hányad	34%	25%	50%

Megjegyzés: A referencia-kategóriákat zárójelben tüntettük fel.

*: $p < 0,05$ -nél szignifikáns értékek. N=1029.

Ha az eddigi elemzést a 3. táblázat 3. és 4. oszlopainak eredményeivel vetjük egybe, belátható, hogy a külföldi jövedelemszerzés aggregált volta a külföldi munkavállalás és vállalkozás esélyét befolyásoló tényezők hatását sokban torzítja. Ha külön vizsgáljuk a külföldi jövedelemszerzés két elemét, akkor azt találjuk, hogy

- A külföldi munkavállalás (3. táblázat 3. oszlop) esetében a szocio-demográfiai tényezők hatása erős, és mindegyik az előző modellre jellemző módon hat. A korábban már megismert hatásokhoz képest eltérés, hogy a szlovák többséghez való tartozás, valamint az egyik szubjektív tényező (az elégedetlenség) is fokozza a külföldi munkavállalás esélyét. A migráció/mobilitás változók közül csak a családtagok külföldi munkavégzése növeli a külföldi munkavállalás valószínűségét.

- A külföldi vállalkozás/üzletelés (3. táblázat 4. oszlop) esetében a szocio-demográfiai tényezőknek nincs jelentősége, azonban a külföldi vállalkozás esélye igen magas azok körében, akik a határ hátrányait érzékelik, s akik ennek ellenére külföldön szoktak vásárolni, s családtagjaik is dolgoznak/üzletelnek külföldön.

A külföldi munkavállalás esélyét valamennyi háztartástag körében vizsgálva azt reméltük, hogy csökkentjük – bár teljesen kiszűrni nem tudjuk – azt a hatást, hogy a kutatás során elért kérdezettek között mindig alul lesz reprezentálva az éppen jelen nem lévők (s az ebben a körben feltehetően nagy arányban előforduló külföldön dolgozók) csoportja.⁵

A külföldi jövedelemszerzés esélyét valamennyi háztartástag esetében vizsgálva (4. táblázat 2. oszlop) megerősítve látjuk a szocio-demográfiai tényezők hatását (valamennyi változó azonos módon, de sokkal erősebben hat, mint azt a 3. táblázat 2. oszlopában láttuk), de új elem, hogy a magyarországiakhoz képest mind a szlovákiaiak, mind az ukrainaiak nagyobb eséllyel szereznek külföldön jövedelmet. A magyarországi és szlovákiai almintákat összehasonlítva⁶ (4. táblázat 3. és 4. oszlopai) azt látjuk, hogy a szlovákiaiak körében erőteljesebben érvényesül a szocio-demográfiai tényezők hatása, a magyarországiaknál a szlovákiaiakkal ellentétben az életkor és a középfokú végzettség hatása nem szignifikáns. Ha az összes háztartástagot vizsgáljuk, akkor a szlovákiaiak körében felerősödik a határ hatása, de nem a határ kö-

⁵ A kutatásból a háztartásban élő összes 14 év feletti háztartástagra ismertük az alapvető társadalmi-demográfiai jellemzőkön túl azt is, hogy dolgozik/dolgozott-e külföldön, és ha igen, akkor milyen módon. Így lehetőségünk volt létrehozni egy olyan adatbázist, mely az összes 14 év feletti háztartástag nemét, életkorát, iskolai végzettségét és nyelvtudását, továbbá azt is tartalmazta, hogy dolgozott/dolgozik-e külföldön. Ezen változók mellett természetesen a háztartás-szintű változókat is bevontuk az elemzésekbe.

⁶ Az ukrainai modell esetében egyik magyarázó változó hatása sem bizonyult szignifikánsnak.

zelsége, hanem a határtól való nagyobb távolság növeli a külföldi jövedelemszerzés esélyét, ami megfelel az 1. táblázatban látottaknak, vagyis a külföldi munkavállalás domináns iránya nem Magyarország.

4. táblázat. A külföldi jövedelemszerzés (munkavállalás+vállalkozás) esélyének mechanizmusa a magyar–szlovák–ukrán hármashatár térségében élő összes háztartástag körében – logisztikus regressziós modellek (Exp (B))

Magyarázó változók	Teljes minta	Magyarország	Szlovákia
Nő (férfi)	0,531*	0,226*	0,565*
Életkor	0,978*	0,979	0,957*
Iskolázottság (alapfok)			
Szakma	2,695*	7,426*	5,932*
Középfok	2,511*	2,542	4,827*
Felsőfok	3,467*	7,216*	8,961*
Hány nyelven beszél az anyanyelvén kívül?	0,935	2,418	1,168
A háztartás vagyoni helyzete	1,011	0,977	1,031
Ország (Magyarország)			
Szlovákia	6,001*	X	X
Ukraina	5,664*	X	X
Szlovák nemzetiségű (nem szlovák nemzetiségű)	0,798	X	X
Ukrán nemzetiségű (nem ukrán nemzetiségű)	0,890	X	X
Szlovákiai szlovák (szlovákiai magyar)	X	X	1,096
Ukrán határon élő magyarországi (szlovák határon élő)	X	0,905	X
Határtól való távolság	X	1,024	1,076*
Három városból a legközelebbi elérhetősége	1,016	0,984	1,008
Megmagyarázott hányad	12%	13%	12%
Esetszám	3471	1610	945

Megjegyzés: A referencia-kategóriákat zárójelben tüntettük fel.

*: $p < 0,05$ -nél szignifikáns értékek.

X – A változó nem szerepel a modellben.

5. táblázat. A külföldi jövedelemszerzés (munkavállalás+vállalkozás), munkavállalás és vállalkozás esélyének mechanizmusa a háztartások körében a magyar–szlovák–ukrán hármashatár térségében – logisztikus regressziós modellek (Exp(B))

Magyarázó változók	Külföldi jövedelemszerzés	Munkavállalás	Vállalkozás
Aktívák aránya a háztartásban	1,003	1,005	1,001
Háztartásfő iskolai végzettsége (alapfok)			
Szakma	1,530	1,297	2,652
Középfok	1,474	1,171	2,381
Felsőfok	1,213	1,119	1,683
Háztartásfő dolgozik (nem dolgozik)	1,970	2,604	1,477
Vagyon-index	0,977	0,968	1,000
Kommunikációs-mobilitási lehetőségek	1,085	1,047	1,148
Ország (Magyarország)			
Szlovákia	2,753*	4,760*	0,993
Ukrájna	2,393*	3,276*	1,630
Szlovák nemzetiségű (nem szlovák) – minta alapján	0,910	0,820	1,456
Ukrán nemzetiségű (nem ukrán) – minta alapján	1,508	1,232	1,325
Milyen messzire távolodott el otthonától utazásai során	1,734*	1,734*	1,723
Hány rokona/barátja él a határ túloldalán	0,998	0,999	1,004
A háztartás bármely tagja szokott-e külföldön vásárolni	3,238*	1,764*	5,148*
Határtól való távolság	1,017	1,020	1,013
Megmagyarázott hányad	22%	19%	22%

Megjegyzés: A referencia-kategóriákat zárójelben tüntettük fel.

*: $p < 0,05$ -nél szignifikáns értékek. $N=1127$.

Az elemzés háztartásszintű megisméltését (5. táblázat) empirikus szempontból az indokolja, hogy mint azt az egyéni szintű elemzésben láttuk, a külföldi munkavállalás esélyét növeli az egyén háztartásba való beágyazottsága. Elméletileg is ismertek azonban olyan érvek, amelyek szerint a migrációs döntések, illetve a munkaerő-piaci mozgás általában az egyént körülvevő

kapcsolatrendszerbe ágyazottan megy végbe, amelyeknek gyakran főszereplője a háztartás (Bálint 2008; Sik 2012b).

6. táblázat. A külföldi jövedelemszerzés (munkavállalás+vállalkozás) esélyének mechanizmusa a háztartások körében a három határ menti ország részben – logisztikus regressziós modellek ($Exp(B)$)

Magyarázó változók	Magyarország	Szlovákia	Ukrajna
Aktív aránya a háztartásban	1,000	1,000	1,007
Ht.fő iskolai végzettsége (alapfok)			
Szakma	2,486	411,7	0,362
Középfok	1,432	241,8	0,655
Felsőfok	1,848	230,5	0,172*
Vagyon-index	1,042	0,971	1,001
Kommunikációs-mobilitási lehetőségek	0,998	1,123	1,046
Háztartásfő dolgozik (nem dolgozik)	1,498	3,345	3,031
Ukrán határon él (szlovák határon él)	0,879	X	X
Szlovákiai szlovák (szlovákiai magyar)	X	1,013	X
Ukrajnai ukrán (ukrajnai magyar)	X	X	2,084*
Milyen messzire távolodott el otthonától utazásai során	1,305	1,822	1,658
Hány rokona/barátja él a határ túloldalán	1,017	1,021*	0,988
A háztartás bármely tagja szokott-e külföldön vásárolni	8,191*	1,438	6,828*
Határtól való távolság	0,942	1,104*	1,008
Három városból a legközelebbi elérhetősége	0,933*	0,999	X
Busszal való elérhetőség	X	0,830	X
Megmagyarázott hányad	23%	15%	20%
Esetszám	596	255	276

Megjegyzés: A referencia-kategóriákat zárójelben tüntettük fel.

*: $p < 0,05$ -nél szignifikáns értékek.

X – A változó nem szerepel a modellben.

Bár a háztartások demográfiai és szociológiai jellemzői sem a külföldi jövedelemszerzés, sem a munkavállalás vagy a vállalkozás esélyét nem befolyásolják jelentősen, addig a területi és határhatás erőteljes. A külföldi jövedelemszerzésre és a külföldi munkavégzésre ugyanazok a tényezők hatnak szignifikánsan: ezek esélye a magyarországiakhoz képest magasabb a szlová-

kiai és az ukrainai régiókban élők körében, továbbá növeli ezek esélyét, ha a háztartás tagjainak van külföldi utazási tapasztalata és vásárlási gyakorlata. A külföldi vállalkozás/üzletelés esélyét csak a külföldi vásárlás gyakorlata növeli szignifikánsan, ami nyilván azt jelenti, hogy ebben az esetben ugyanazon családi vállalkozási tevékenységek (csempészs/üzletelés) két mozzanatáról van szó.

Végül a külföldi jövedelemszerzés háztartási szintű elemzését a három országrész esetében külön elvégezve (6. táblázat) azt látjuk, hogy:

- Magyarországon a külföldi vásárlás gyakorlata és a városok rosszabb elérhetősége növeli a külföldi jövedelemszerzés esélyét, amit viszont a határtól való távolság nem befolyásol. E szerint a magyarok közül a rosszabb elérhetőség kényszere és a külföldi vásárlás során felhalmozott emberi tőke nagysága a külföldi jövedelemszerzés (mint az 2. táblázatban láttuk, leginkább az ukrainai turistakereskedelem) záloga.

- Szlovákiában ezzel ellentétben a nagyobb migrációs burok és a határtól való nagyobb távolság növeli a külföldi munkavállalás esélyét, ami – szintén a korábban látottak (2. táblázat) alapján – inkább munkavállalást jelent.

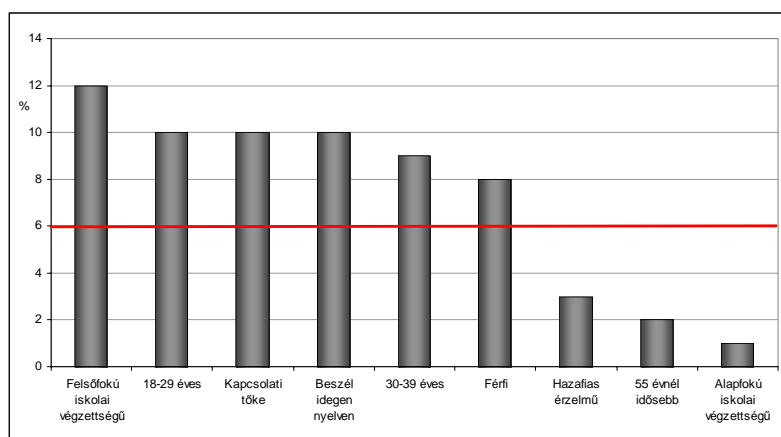
- Ukrajnában az üzletelés egyszerre jövedelemszerzés és fogyasztás, s ennek esélyét a magas iskolai végzettség csökkenti, az ukrán etnikai háttér pedig erősíti.

5. Adalékok a külföldön szerencsét próbálók társadalomrajzához

Az előző részben vizsgáltuk a külföldi jövedelemszerzés és két elemének geneziséjét. Most csak annyit teszünk, hogy megismertetjük az olvasót azokkal a szocio-demográfiai és értékrendbeli változókkal, amelyek egyenként a legjobban eltérnek az átlagostól.⁷ Mint az az 1. ábrán látható, a külföldi munkavállalás esélye az átlagosnál magasabb azon munkaerő-piaci csoportok körében, amelyek a munkaerő-piacon jól hasznosítható tőke javakkal (emberi, kapcsolati tőke) vagy erőforrásokkal (fiatal, férfi) rendelkeznek.

⁷ Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a korábban bemutatott logisztikus regresszióval szemben jelen elemzésben egy változó hatását úgy láthatjuk, hogy nincs belőle kiszűrve a többi – külföldi jövedelemszerzést befolyásoló – tényező. Feltételezhetjük, hogy olyan dimenziók, mint az iskolázottság, az életkor vagy az idegen nyelv ismerete összefüggnek egymással, így erősíthetik egymás hatását.

1. ábra. A külföldi munkavállalás átlagtól (6%) szignifikáns eltérést mutató értékei társadalmi csoportonként (%)

Lényegében hasonló kép tárul elénk akkor is, ha a határon túlnyúló jövedelemszerző tevékenységek összességét vizsgáljuk (2. ábra). Látható, hogy a külföldi munkaerő-piaci aktivitáshoz képest a külföldi vállalkozás még jobban felértékeli a kapcsolati tőke és a külföldön jobban használható emberi tőke (nyelvtudás) szerepét a fizikai erő és a vállalkozókészség (az életkorral közelítve), továbbá a formális emberi tőke (iskolai végzettség) rovására.

A külföldi jövedelemszerzés esélyét a korábban látott tőke- és erőforráshiányos állapotok mellett az alacsony társadalmi státus (amely akut erőforráshiányt – tehát szubjektív szegénységet, vagyontalanságot, megélhetési gondokat – jelent) is csökkenti.

A külföldi jövedelemszerzés és a világról való gondolkodás néhány eleme között is szoros összefüggés van. Így például a külföldi jövedelemszerzés:

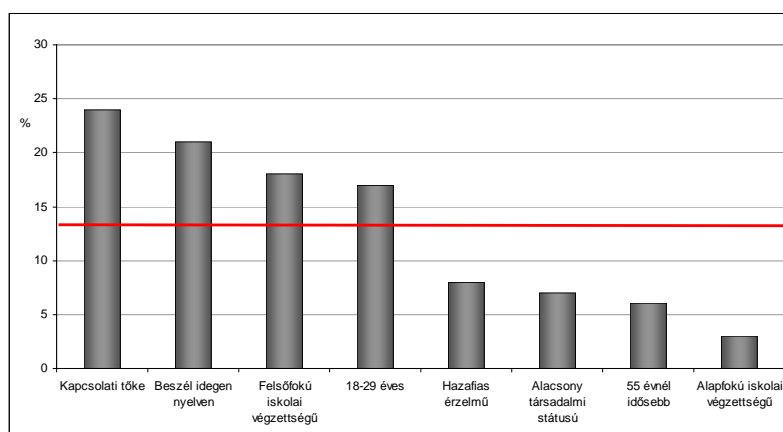
- Vagy kozmopolitává tesz, vagy a kozmopolita világlátás növeli a külföldi jövedelemszerzés esélyét, amennyiben a külföldön dolgozók körében a többiekhez képest a nemzethez tartozás valamennyi eleme⁸ szignifikánsan alacsonyabb.

- Növeli az egyén jövedelmével és életszínvonalával, de csökkenti lakóhelyi környezetével való elégedettség mértékét.

⁸ Ezek a következők: csak az tekinthető a nemzet tagjának, aki élete nagy részében itt élt; állampolgár; itt született; ez az anyanyelve; az uralkodó egyház tagja; legalább egyik szülője a nemzet tagja.

- Növeli továbbá a nemzeti összetartozás érzését: míg a külföldön dolgozók 62%-a nagyon közelinek érzi magához az országot, ahol él, a többiek körében ez az érték csupán 44%.

2. ábra. A külföldi jövedelemszerzés átlagtól (13%) szignifikáns eltérést mutató értékei társadalmi csoportonként (%)

A szakirodalomból ismert az a tétel, hogy a határ közelsége adta lehetőségek és körülmények (úgy mint a határon túli munkavállalás vagy a szomszédos országban lévő kapcsolatok) befolyásolják a regionális identitás alakulását (Rippl *et al.* 2010). Ezt a feltételezést teszteljük a 7. táblázatban szereplő modellekkel, amelyek a határ közelségének, a városok elérhetőségének és a külföldi aktivitás különféle aspektusainak a régió egészéhez (a változó leírását lásd a *Mellékletben*) való kötődését vizsgálják⁹.

A regionális kötődés Magyarországon és Ukrajnában nő az életkorral. Szlovákia kivétel, ám itt a rokonság határon átnyúló összekötő ereje. A családtagok külföldi jövedelemszerző tevékenysége „eloldoz” a régiótól, különösen Magyarország esetében, ahol amennyiben a kérdezett külföldön szerez jövedelmet az erősen növeli a regionális identitás erejét. A régió belüli határtól való távolság csak Szlovákiában hat szignifikánsan, s a korábban már látott módon itt is a határtól távolabb lakók kötődnek jobban a régióhoz.

⁹ A régióhoz erősen kötődők aránya a teljes mintában 18%. Ugyanez az arány a vizsgált magyarországi régióban 15%, a Felvidéken élők között 21%, a kárpátaljaiak esetében pedig 19%.

7. táblázat. A regionális kötődés kialakulásának mechanizmusa a három határ menti országrészben – logisztikus regressziós modellek (Exp(B))

Magyarázó változók	Teljes minta	Magyarország	Szlovákia	Ukrajna
Nő (férfi)	0,965	0,868	1,433	0,896
Életkor	1,016*	1,017*	0,994	1,034*
Iskolai végzettség (felsőfok)				
Alapfok	0,933	0,998	0,392	1,164
Szakma	0,704	0,652	0,645	0,928
Középfok	0,932	0,899	1,027	0,810
Dolgoznak vagy vállalkoznak családtagjai külföldön? (nem)	0,530*	0,167*	0,540	0,476
Milyen messzire távolodott el otthonából utazásai során?	1,130	1,009	1,415	1,021
Hány rokona/barátja él a határ túloldalán?	1,013*	1,020	1,025*	1,007
Szokott-e külföldön vásárolni, ügyeket intézni?	1,163	1,039	1,527	0,928
Családjának tagjai szoktak-e külföldön vásárolni, ügyeket intézni?	1,140	1,283	0,973	1,750
Dolgozik/dolgozott vagy vállalkozik/vállalkozott-e külföldön?	1,350	3,288*	1,035	1,012
ALMINTA				
Szlovák határ menti magyarországi magyar (ukrajnai ukrán)	0,836	X	X	X
Szlovákiai magyar (ukrajnai ukrán)	0,856	X	X	X
Szlovákiai szlovák (ukrajnai ukrán)	1,067	X	X	X
Ukrán határ menti magyarországi magyar (ukrajnai ukrán)	1,248	X	X	X
Ukrajnai magyar (ukrajnai ukrán)	1,077	X	X	X
Magyarországi magyar a szlovák határnál (magyarországi magyar az ukrán határnál)	X	0,871	X	X
Szlovákiai magyar (szlovákiai szlovák)	X	X	0,389	X
Ukrajnai magyar (ukrajnai ukrán)	X	X	X	1,189
Határtól való távolság	1,033*	0,992	1,078*	1,028
A három nagyvárostól való távolság	X	1,033	1,010	X
Legközelebbi nagyváros busszal való elérhetősége	X	X	1,231	X
Megmagyarázott hányad	4%	4%	15%	7%
Esetszám	1123	590	255	278

Megjegyzés: A referencia-kategóriákat zárójelben tüntettük fel.

*: $p < 0,05$ -nél szignifikáns értékek. X – A változó nem szerepel a modellben.

6. Összefoglalás

Összességében tehát azt látjuk, hogy a külföldi jövedelemszerzés esélye a jó munkaerő-piaci helyzetű demográfiai csoportok (fiatalok és férfiak) körében magas, különösen, ha ehhez szakképzettség is társul. Továbbá a külföldi jövedelemszerzés beágyazódik a háztartás és az egyén egyéb külföldi tevékenységeinek gyakorlatába, vagyis azok körében a legmagasabb, akik az erre alkalmas emberi és kapcsolati tőkével rendelkeznek. A külföldi jövedelemszerzés két típusát (a munkavállalást és a vállalkozást) eltérően befolyásolják az egyének és a háztartások jellemzői: külföldön munkát vállalni a megfelelő emberi tőkéjű és demográfiai profilú elégedetlen munkavállalók hajlanak inkább, különösen, ha ez beágyazódik a háztartás hasonló gyakorlatába. Ezzel szemben a külföldi vállalkozás esélye a határon való gyakori átkelés hercehurcai miatt rosszkedvű, családi körben végzett csempészek körében a legnagyobb.

A szakirodalomban olvasható – elsősorban Nyugat-Európára vonatkozó – eredményeket elemzésünk csak részlegesen igazolta vissza. A határon túli kapcsolatok kizárólag Szlovákiában, míg a külföldi munkavállalás csak Magyarországon befolyásolja a régióhoz való kötődés mértékét. Úgy tűnik tehát, hogy a kelet-európai határok mentén más tényezők játszanak szerepet a régióhoz való viszony kialakulásában.

IRODALOM

- Bálint Gy. 2008: Foglalkoztatási stratégiák Hargita megyében. PhD dolgozat. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/364/1/balint_gyongyver.pdf.
- Baranyi B. – Balcsók I. 2004: Határ menti együttműködés és a foglalkoztatás – kelet-magyarországi helyzetkép. KTI/IE Műhelytanulmányok, 2004/20. sz. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Baranyi B. – Balcsók I. – Koncz G. – Nagyné Demeter D. 2009: Az ukrán munkavállalók munkavállalásának sajátosságai Északkelet-Magyarország határ menti térségében. Zárójelentés. Debrecen: MTA Regionális Kutatások Központja.
- Horváth G. K. – Kovách I. 1999: A feketegazdaság (olajkereskedelem és KGST-piac) és vállalkozói Kelet-Magyarországon. In: Szociológiai Szemle, 9. évf., 3. sz. 28–54. p. <http://www.mtapti.hu/mszt/19993/horvath.htm>. (Letöltés dátuma: 2012. szeptember 21.)
- Juhász J. – Csatári F. – Makara E. 2010: Ukrán állampolgárok munkavállalása Magyarországon. Zárótanulmány; (Projekt azonosító: OFA 8341/0021). Budapest: Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, <http://migransintegracio.hu/uploads/pdf/376.pdf> (Letöltés dátuma: 2012. szeptember 21.)
- Kopasz M. 2012: Vállalatok határon átnyúló kapcsolatai. Kézirat. ELTE TáTK Műhelytanulmányok.

- Rippl, S. – N. Bücker – A. Petrat – K. Boehnke 2010: Crossing the frontier. Transnational social integration in the EU's border regions. In: International Journal of Comparative Sociology, vol. 51, no. 1–2, 5–31. p.
- Sik E. 2012a: Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpóra-koncepció magyar nézőpontból való alkalmazhatóságáról. In: Sik E. szerk.: A migráció szociológiája 2. kötet. Budapest: ELTE TáTK, 107–120. p.
- Sik E. 2012b: A kapcsolati tőke szociológiája. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Szalkai G. 2012: Elérhetőség és határon átnyúló kapcsolatok. ELTE TáTK Műhelytanulmányok, Kézirat.

Melléklet

A komplex változók képzési módja

A) OBJEKTÍV VÁLTOZÓK

Szegénység – „Előfordult-e a következő négy helyzet közül akár egy is: nem jutott elegendő pénz ennivalóra; villanyszámlára; fűtésre; ruházkodásra?” Ha bármelyik is előfordult, akkor a kérdezettet ‘szegénynek’ tekintettük, ha egyik sem fordul elő, akkor pedig ‘nem szegénynek’.

Vagyon-index – a háztartás következő fogyasztási javakkal való ellátottságának z-score összege: automata mosógép; mélyhűtő; mikrohullámú sütő; mosogatógép; nyaraló; személyi számítógép, laptop; színes tévé; DVD-lejátszó; tanya, telek, kiskert; teherautó, traktor, egyéb haszonjármű.

Kommunikációs-mobilitási lehetőségek – a háztartás következő fogyasztási javakkal való ellátottságának z-score összege: internet, mobiltelefon, személyautó.

B) SZUBJEKTÍV TÉNYEZŐK

Elégedettség – a következő hét elégedettségi mutató átlaga: környék; család; az ország politikai rendszere; jövedelem; állás; életszínvonal; az életével általában.

Kulturális kötődés (csak a nem magyarországi, de magyar nemzetiségű almintákon kérdezték) – minél több kérdésre volt „igen” a válasz, annál magasabb lett a változó értéke. A kérdések: Beszél-e magyarul (legalább viszonylag jól)? Szokott-e: a tévében magyarországi tévécsatornákat nézni? ... magyarországi rádióműsorokat hallgatni? ... magyarországi újságokat, folyóiratokat olvasni?

Előnynek vagy hátránnak érzi a határmentiséget? – tipológia a következő kérdések alapján: „Érzi-e annak előnyeit, hogy a XXX határ közelében lakik?”, illetve „Érzi-e annak hátrányait, hogy a XXX határ közelében lakik?”. A tipológia értékei: 1 – csak a hátrányát érzi; 2 – vegyes érzelmű (előnyöket és hátrányokat is érez vagy egyiket sem); 3 – csak az előnyét érzi.

Mennyire kötődik a régióhoz? – átlag számítása a következő kérdések alapján: „Mennyire érzi közel magához érzelmileg...” ezt a kistérséget/ezt a régiót/Kárpátalját; a határon túli magyarországi régiót; a határon túli szlovákiai régiót; a határon túli ukrainai régiót (ez utóbbi három közül mindig azt az országot nem kérdezték, ahol a kérdezett élt). A válaszlehetőségek a következők voltak: 1 – egyáltalán nem érzi közel; 2 – közel is érzi, meg nem is; 3 – nagyon közel érzi.

C) ELÉRHETŐSÉGI ÉS MOBILITÁSI VÁLTOZÓK

Mennyire távolodott el otthonától utazásai során? (egyéni vagy háztartás szinten) – hierarchikus tipológia a következő kérdések alapján: „Járt-e már Ön vagy a családjából valaki más: Kassán; Pozsonyban; Ungváron; Kijevben; Debrecenben; Budapesten; Munkácson; Miskolcon; Nyíregyházán?” A tipológia értékei: 1 – egyikben sem; 2 – saját ország nem fővárosában; 3 – a határ túloldalán lévő ország nem fővárosában (is); 4 – a saját ország fővárosában (is); 5 – a határ túloldalán lévő ország fővárosában (is).

Határtól való távolság – a kérdezett lakóhelyének legközelebbi határtól való távolsága.

Három városból a legközelebbi elérhetőség (csak a szlovákiai és magyarországi almintán kérdezték) – a kérdezett településének Kassától; Miskolctól és Nyíregyházától való lehető legkisebb távolsága.

Busszal való elérhetőség (csak a szlovákiai és a szlovákiai határszakasz mentén élők magyarországi almintáján kérdezték) – a kérdezett településén a legközelebbi nagyobb városba naponként járó buszok száma és menetideje alapján képzett mérőszám, melynek magas értéke azt jelenti, hogy sok busz jár, és rövid menetidővel elér a legközelebbi nagyobb városba.